

กรอบความคิดหรือแนวคิดเบื้องต้น : การเมืองกับการศึกษา

ความสนใจที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาและการเมืองมิใช่ เรื่องใหม่แต่อย่างใด ตั้งแต่สมัยกรีกโบราณแล้วได้มีการพูดถึงระบบการเมืองในรูปแบบต่าง ๆ และคุณลักษณะของบุคคล (ทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง) ที่พึงประสงค์ ซึ่งการที่ระบบการเมืองจะเป็นไปได้ตามความคิดนั้นจะต้องมีการพัฒนาตัวบุคคลเป็นสำคัญ เช่น พลาโตได้เปรียบเทียบจิตใจของคนว่ามีชีวิตเหมือนต้นไม้ถ้าได้ปลูกดีดินดีก็เจริญงอกงาม จิตใจนั้นถ้ามีสิ่งแวดล้อมที่ดีก็จะเจริญงอกงามไปในทางที่ดี¹ และกล่าวถึงหลักการที่ว่า "รัฐควรจะปกครองโดยคนที่มีรู้" แต่นั่นมิได้หมายความว่าคนที่อยู่ใต้ปกครองจะต้องเป็นคนที่มีรู้ไปเสียเลย แม้พลาโตจะพิจารณาถึงคุณลักษณะ เฉพาะของผู้ปกครอง แต่ก็ได้คิดถึงปัญหาการรักษาคุณภาพของสังคมที่ได้ก่อตั้งขึ้นมาด้วย คำตอบอันหนึ่งที่สำคัญและเกี่ยวโยงกันก็คือการศึกษา² ซึ่งความมุ่งหมายทางการศึกษาในความคิดของพลาโตนั้นมีความมุ่งหมาย 2 ประการ คือ เตรียมคนหมู่มาให้มีประสิทธิภาพเป็นประโยชน์ต่อสังคม และเตรียมคนเพื่อรับใช้รัฐในหน้าที่ต่าง ๆ และเห็นต่อไปว่าสังคมและปัจเจกบุคคลจะต้องเกี่ยวเนื่องกันสำหรับผู้ปกครองนั้นพลาโตจึงเรียกนักการเมืองที่ขาดความรู้ และไม่มีขีดความสามารถในการเมืองที่เหมาะสมอย่างยิ่ง และถึงกับกล่าวว่า "การขาดความรู้และการไร้ความสามารถทางการเมือง เป็นโรครวมชนิดพิเศษของการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบต่าง ๆ"³

¹บุญเลิศ นาคแก้ว และนางเยาว์ สุชาพันธ์, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2522), หน้า 180-181.

²เอ็ม เจ ฮาร์มอน, ความคิดทางการเมืองจากเพลโตถึงปัจจุบัน, แปลโดย เสน่ห์จามริก (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2519), หน้า 43.

³ภิญโญ สาธร, รัฐศาสตร์การศึกษา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2530), หน้า 20.

การเมืองจะพัฒนาไม่ได้ถ้าไม่อาศัยการศึกษาเป็นเครื่องมือเพราะการศึกษาช่วยฝึกอบรมสั่งสอนให้ทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองมีความรู้ความเข้าใจการเมือง การศึกษากับการเมืองจึงเป็นของคู่กัน มีความสัมพันธ์กันค่อนข้างแน่นแฟ้น ในหนังสือชื่อ "อุทมรัฐ" (The Republic) ของพลาโตมีหลายตอนที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับการศึกษาว่า "รัฐเป็นอย่างไร โรงเรียนจะต้องเป็นอย่างนั้น"⁴ (As is the state so is the school.) กล่าวคือ สิ่งที่ต้องการให้มีในรัฐ จะต้องมอบสิ่งนั้นให้โรงเรียนไปทำ การศึกษาถือเป็นเครื่องมือในทางสร้างสรรค์ที่ผู้ปกครองประเทศอาจใช้ปรุงแต่งสันดานคน เพื่อให้ทิศทางที่จะก่อให้เกิดรัฐมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้ารัฐมีระบบการศึกษาที่ดีการพัฒนาประเทศเกือบทุกอย่างจะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แต่ถ้ารัฐทอดทิ้งการศึกษารัฐจะทาส่งโดยยอมไม่เป็นผล รัฐจะต้องจัดและดูแลการศึกษาจะปล่อยให้การจัดการศึกษาดำเนินไปตามต้องการส่วนตัวของบุคคลหรือปล่อยให้มีการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนในทางที่เป็นธุรกิจการค้าไม่ได้ แต่รัฐเองจะต้องให้เครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นในการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน รัฐจะต้องดูว่าประชาชนได้รับการฝึกอบรมตามที่เขาจำเป็นจะต้องได้รับการฝึกอบรมอย่างแท้จริง และรัฐต้องแน่ใจว่าการจัดการศึกษาให้ประชาชนนั้นเป็นการจัดการศึกษาเพื่อก่อให้เกิดความสามัคคีและความสงบสุขของรัฐ

จากแนวคิดข้างต้น แสดงว่ารูปแบบปฏิสัมพันธ์ เป็นไปในลักษณะที่การเมืองมีบทบาทต่อการจัดการศึกษา และการศึกษามีบทบาทต่อการพัฒนาทางการเมืองและการปกครอง และเมื่อพิจารณาถึงในสมัยที่ต่างกันบริบทที่ต่างกันไม่ว่าจีนโบราณ อินเดีย เปอร์เซีย อียิปต์ ยิว สมัยกลาง และสมัยฟื้นฟู อาจกล่าวได้ว่าเป็นสังขธรรมทางการเมืองและการศึกษา คือ ปรากฏเป็นความจริงในทุกประเทศ ทุกระบบการเมือง และทุกยุคทุกสมัย⁵

ในเมื่อการเมืองและการศึกษาต่างก็มีปฏิสัมพันธ์กันจึงเกิดคำถามขึ้นว่า อะไรเป็นแม่บท อะไรมีอิทธิพลเหนืออะไร อะไรเป็นเครื่องมือของอะไรกันแน่ ฝ่ายที่เชื่อมั่นในอำนาจของ

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

5 ภิญญู สาคร, การศึกษาปัญหาที่รอคนแก้ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2530), หน้า 34-93.

การเมืองในฐานะที่เป็นระบบใหญ่ (system) ก็ตอบว่าการเมืองเป็นแม่บทกำหนดการศึกษาส่วนฝ่ายที่เชื่อมั่นว่าความคิดแบบการศึกษาเพื่อการศึกษา ก็คงตอบว่าการศึกษาคือตัวกำหนดการเมือง (รวมทั้งสิ่งอื่น ๆ) แม้ว่าจะเป็นระบบย่อย (sub-system in the system) ก็ตาม⁶ แต่ถ้าเราได้พิจารณาความหมายของการศึกษาที่อาจจะทำให้ตอบคำถามข้างต้นได้กระจ่างขึ้น ครอบอาจแบ่งออกเป็นความหมายอย่างกว้างและอย่างแคบ⁷

1) การศึกษาโดยความหมายอย่างกว้าง เป็นการมองการศึกษาครอบคลุมถึงกระบวนการต่าง ๆ ในสังคม เช่น ครอบครัว ศาสนา ระบบการปกครอง สิ่งแวดล้อม สื่อมวลชน การท่องเที่ยว ฯลฯ ที่ถ่ายทอดแนวความคิด ความเชื่อ ระบบพฤติกรรมตลอดจนศิลปกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์จากชนรุ่นหนึ่งไปสู่ชนอีกรุ่นหนึ่ง การศึกษานี้ไม่มีวันสิ้นสุดเริ่มตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นการศึกษาจากประสบการณ์ทั้งหมดของชีวิต การศึกษาในแนวนี้เรียกว่า การศึกษาในฐานะเป็นกระบวนการอบรมกล่อมเกลாதองสังคม (education as a socialization process) (ผู้แต่งใช้คำว่ากระบวนการสังคมประกิต) และ

2) การศึกษาโดยความหมายอย่างแคบ มุ่งที่สถาบันเพียงสถาบันเดียว คือ สถาบันโรงเรียน หรือสถาบันการศึกษาอื่น ๆ เพื่อทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์เฉพาะเรื่อง พร้อมทั้งปรับปรุงความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้พร้อมกันไปด้วย การพิจารณาในแนวหลังนี้เป็นการมองการศึกษาในฐานะเป็นสถาบันทางสังคม (education as an institution)

จากความหมายทั้งสองจะเห็นว่า ในความหมายแรกนั้นไม่มีทางที่ "รัฐ" ในนามทางการเมืองจะสามารถเข้าไปจัดการการศึกษาหรือเป็นแม่บทได้เต็มที่ เนื่องจากเป็นบริบทที่กว้างขวางและลึกอยู่ในทุก ๆ หน่วยของสังคม แต่ก็อาจจะมียุทธิพลต่อความคิดได้ แต่ในความหมายที่สองจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า การศึกษาเป็นเครื่องมือของการเมืองในแง่ที่ว่าจัดการศึกษาในสถาบันของสังคมต้องเป็นไปตามนโยบายของรัฐทุกรัฐ ต้องได้รับงบประมาณจากรัฐและจะต้องจัดการ

⁶อรณพ พงษ์วาท, "การศึกษากับการเมือง," วารสารสังคมศาสตร์ 11 (มกราคม 2517): 107-109.

⁷เพฑูรย์ สีนลารัตน์, "การศึกษาและสังคมประกิต," ใน มนุษย์กับสังคม, สุจิต บุญบงการ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 146.

ศึกษาให้สอดคล้องกับเป้าหมายทางการเมืองและสังคมที่รัฐกำหนด เพราะฉะนั้นการศึกษาอย่างเป็นทางการ (formal education) ที่ดำรงอยู่จึงมีฐานะเป็น "ตัวแปรตาม" นั่นเอง (แต่ในปัจจุบันโดยเฉพาะประเทศที่พัฒนาแล้วการศึกษาจะเป็นตัวนำระบบอื่น ๆ) หรือถ้าพิจารณาในเชิงอำนาจก็อาจมองได้ว่า ตามปกติแล้วเป็นที่ยอมรับกันว่าในประเทศต่าง ๆ นั้นการเมืองเป็นเรื่องอำนาจสูงสุดของรัฐหรือของสังคม การเมืองจึงเป็นเรื่องอำนาจการตัดสินใจเป็นแหล่งที่มาของการกำหนดทุกสิ่งทุกอย่างในสังคมนมนุษย์ การเมืองจะเป็นผู้เลือกว่าสังคมนั้นจะใช้ระบบการเมืองใช้ระบบเศรษฐกิจ หรือสังคมอย่างใดแบบใด เมื่อเลือกระบบได้แล้ววิธีการของระบบการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งการเมืองเลือกแล้วนั้นจะกำกับวิถีชีวิต (way of life) ของมนุษย์ในสังคมนั้น⁸

เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ข้างต้น ในทางการเมืองถือว่าการศึกษาคือเครื่องมืออย่างหนึ่งของระบบการเมืองเช่นเดียวกับเครื่องมืออื่น ๆ ในสังคมที่ระบบการเมืองนั้นครอบคลุมอยู่ หน้าที่ของการศึกษาก็คือการตอบสนองต่อระบบการเมือง คือ ต้องทำหน้าที่รับผิดชอบสิ่งที่การเมืองต้องการในการปลูกฝังอุดมคติ อุดมการณ์ เสริมความรู้ทางการเมืองหรือทำ "หน้าที่อบรมกล่อมเกล้าทางการเมือง" (political socialization) หรือถ้าพูดในภาษาที่รุนแรงและเป็นขำเข้าไปอีกอาจใช้คำว่า "ปลูกฝังลัทธิการเมือง" (indoctrination) หรือ "การครอบงำทางอุดมการณ์" (hegemony) ที่รัฐเลือกไว้ นั่นคือการศึกษาจะต้องทำหน้าที่โดยตรงในการปลูกฝังถ่ายทอดเชื่อมโยงให้เยาวชนและประชาชนของชาติยอมรับ (accept) ในระบบการเมือง ระบบสังคมและเศรษฐกิจที่รัฐปรารถนา และชักจูงให้ไม่ยอมรับหรือปฏิเสธ (reject) ระบบอื่นที่รัฐไม่ต้องการ

การเมืองจะมองการศึกษาในลักษณะดังกล่าวนี้เสมอ ไม่ว่าจะเป็นการเมืองในค่ายเสรีประชาธิปไตย การเมืองในค่ายสังคมนิยมหรือในโลกคอมมิวนิสต์ก็ตาม การศึกษาจะต้องส่งผลโดยตรงต่อการส่งเสริมปลูกฝังค่านิยมในลัทธิที่รัฐยึดถือ และไม่นิยมหรือไม่ยอมรับในระบบหรือ

⁸อุทัย บุญประเสริฐ, การศึกษากับการพัฒนาและความสัมพันธ์กับการพัฒนาประเทศ (สระบุรี: โรงพิมพ์ปากเพรียวการช่าง 2, 2529), หน้า 37-38.

ลัทธิตรงกันข้าม ถ้าพิจารณาให้ลึกลงไปถึงหลักสูตรในระบบการศึกษา หลักสูตรจะต้องเป็นไปในเชิงชักจูงให้เกิดความนิยม (value-oriented) มุ่งให้คนในรัฐและเยาวชนยอมรับระบบการเมืองที่รัฐเลือกไว้และไม่ยอมรับในระบบอื่น หรือกล่าวในเชิงอำนาจก็คือ ประชาชนจะต้องได้รับการอบรมสั่งสอนให้ยอมรับอำนาจรัฐ มิฉะนั้นแล้วสังคมหรือประเทศชาติจะดำรงอยู่ไม่ได้ รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยตระหนักถึงความสำคัญนี้ จึงได้เข้าดำเนินการศึกษาเพื่อให้สอดคล้องกับการเมืองการปกครองประเทศ ส่วนการจัดการศึกษาเพื่อให้ประชาชนปฏิเสธอำนาจรัฐไม่มีผู้ปกครองของประเทศโดยยอมจัดท้าวอย่างแน่นอน⁹

ในกระบวนการอบรมกล่อมเกลာทางการเมืองนั้น รัฐจะต้องทำโดยให้เกิดความสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ (conjunctive) สังคมนั้นก็จะมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่ค่อนข้างจะมั่นคง เช่น ประเทศจีนในสมัยเหมา เจ๋อ ตุง แต่ถ้ากระบวนการดังกล่าวขัดแย้งกัน (disjunctive) ก็จะทำให้เกิดความรู้สึที่ขัดแย้งเกิดขึ้นมีผลทำให้วัฒนธรรมทางการเมืองอ่อนตัวลง หรืออีกนัยหนึ่ง คือ สังคมเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทางความคิด บางครั้งนำไปสู่ความขัดแย้งและความตึงเครียดในสังคมหรืออาจเกิดความรุนแรงขึ้นจนรัฐบาลอาจต้องใช้ความรุนแรงเข้าจัดการ เช่น ให้เผาหนังสือหรือตำราที่มีลัทธิหรืออุดมการณ์ทางการเมืองที่จะก่อให้เกิดอันตรายต่อสังคม หรือการห้ามการประพฤติในบางเรื่อง เช่น ห้ามเดินทางไปศึกษาต่อต่างประเทศที่มีลัทธิและอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างจากของสังคมอย่างมาก¹⁰

ถ้าจะจัดการศึกษาตามลัทธิการเมืองก็อาจแบ่งได้เป็น 4 ลัทธิใหญ่ คือ ประชาธิปไตย พาสซิวิสต์ สังคมนิยม และคอมมิวนิสต์ การศึกษาที่จัดอยู่ในลัทธิการเมืองแต่ละลัทธิย่อมมีจุดมุ่ง

⁹สิทธิชัย ธาดานิติ, การศึกษากับสังคม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อโศก, 2524), หน้า 69-70.

¹⁰ลิขิต ธีรเวคิน, วัฒนธรรมทางการเมืองการกล่อมเกลารับรู้ทางการเมือง เอกสารทางวิชาการหมายเลข 28 ศูนย์วิจัยคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ, 2529, หน้า 27. (อัดสำเนา)

หมาย วิธีการ และปรัชญาแตกต่างกันไป แม้แต่การศึกษาที่อยู่ในลัทธิการเมืองเดียวกันแต่อยู่คนละประเทศคนละเวลาก็ยังมีความแตกต่างกันไม่น้อย ดังตารางการศึกษาตามลัทธิการเมืองต่าง ๆ ซึ่งนำมาเปรียบเทียบดังนี้¹¹

ตารางที่ 2.1 แสดงการศึกษาเปรียบเทียบตามลัทธิการเมืองต่าง ๆ

การศึกษา	ประชาธิปไตย	ฟาสซิสต์	สังคมนิยม	คอมมิวนิสต์
ปรัชญา	เสรีนิยม	ชาตินิยม	มนุษยธรรมนิยม	วัตถุนิยม
หลักการ	ประชาธิปไตย	เผด็จการ	ประชาธิปไตย	เผด็จการ
ความมุ่งหมาย	ปัจเจกชน	ชนชั้นนำ	ชุมชน	กรรมกร
ระบบบริหาร	กระจายอำนาจ	รวมอำนาจ	แบ่งอำนาจ	รวมอำนาจ
การบริหาร	ประชาชน	กลุ่ม	ประชาชน	พรรคคอมมิวนิสต์
การวินิจฉัยสั่งการ	ประนีประนอม	รุนแรง	ประนีประนอม	เฉียบขาด
การสื่อความหมาย	สองทาง	ทางเดียว	สองทาง	ทางเดียว
ประโยชน์	ตัวเอง	กลุ่ม	ชุมชน	รัฐ
หลักเหตุผล	มีเหตุผล	ไม่มีเหตุผล	มีเหตุผล	มีเหตุผล
การกำหนดหลักสูตร	ประชาชน	กลุ่ม	ประชาชน	พรรคคอมมิวนิสต์
การเรียน	เลือกได้	โอกาสมีน้อย	เลือกได้	บังคับ
การสอน	ผู้พูด - ผู้ฟัง	ผู้พูด	ผู้พูด - ผู้ฟัง	ผู้พูด
วินัย	ไม่เข้มงวด	เข้มงวดมาก	ไม่เข้มงวด	เข้มงวดที่สุด
การวัดผล	แข่งขัน	แข่งขันแต่่านาม	แข่งขัน	พยายามให้มีการแข่งขันน้อยที่สุด

¹¹ดัดแปลงจาก สุภินิตย์ วัฒนธาดา, พื้นฐานการศึกษาไทย (อยุธยา: โรงพิมพ์เทียนวัฒนา, 2520), หน้า 263.

การศึกษาจะต้องรับรู้ในเรื่องดังกล่าว เข้าใจถึงบทบาทและอำนาจของการเมืองที่มีต่อการศึกษา ต้องเข้าใจถึงโครงสร้างอำนาจทางการเมือง ระบบการเมืองและระบบการบริหารประเทศ บทบาททางการเมืองต่อการศึกษาในทางปฏิบัติที่เห็นค่อนข้างชัดเจน มักจะปรากฏในรูปการกำหนดนโยบายและทิศทางในการจัดการศึกษาและการพัฒนาการศึกษาของประเทศ ในการกำหนดงบประมาณและวิธีการเฉพาะอย่างในการจัดการศึกษาของประเทศ

อดัม เคอร์ล (Adam Curle) ได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเมือง เศรษฐกิจและสังคมกับการศึกษาในประเทศต่าง ๆ โดยเขาได้แบ่งประเทศระบบการเมืองและสังคม (socio-political system) ออกเป็น 4 ประเภท คือ¹²

1. ระบบการเมืองแบบที่มีการแข่งขันกัน และมีความเสมอภาคในสังคม (competitive egalitarian system) ซึ่งหมายถึง สังคมแบบเปิด สมาชิกทุกคนมีโอกาสเข้าสู่ตำแหน่งการเมือง มีสิทธิและเสรีภาพทางการเมืองอย่างเต็มที่ และมีความเสมอภาคทั้งในแง่กฎหมาย เศรษฐกิจและสังคม ไม่มีความเหลื่อมล้ำทางชนชั้นอย่างชัดเจน สมาชิกสังคมทุกคนมีโอกาสเลื่อนฐานะทางสังคมได้เท่ากัน อาทิเช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา

2. ระบบการเมืองแบบมีการแข่งขัน แต่ระบบสังคมไม่เสมอภาค (competitive non-egalitarian system) ระบบการเมืองของสังคมแบบนี้เหมือนแบบแรก แต่สมาชิกมีความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเศรษฐกิจมาก สถานภาพทางสังคมเป็นสภาพภาพที่ได้มาจากกำเนิด (ascribed status) จึงเกือบจะไม่มีโอกาสเลื่อนฐานะทางสังคม ตัวอย่างประเทศแบบนี้ ได้แก่ ประเทศในกลุ่มโลกที่สามบางประเทศ เช่น อินเดีย ไทยบางช่วง

3. ระบบการเมืองแบบไม่มีการแข่งขัน แต่มีระบบสังคมที่เสมอภาค (Non-Competitive Egalitarian System) หมายถึง สังคมที่มีระบบการเมืองแบบปิด กล่าวคือ บุคคลกลุ่มหนึ่ง พรรคการเมือง หรือองค์การทางการเมืองเพียงกลุ่มเดียวจะผูกขาดตำแหน่งทางการเมือง ประชาชนทั่วไปถูกตัดสิทธิเสรีภาพทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม อีกนัยหนึ่งคือระบบการเมืองแบบเผด็จการ (เผด็จการโดยชนชั้นกรรมาชีพมากกว่าโดยทหาร) ส่วน

¹²ชนิดา รักษ์พลเมือง, การศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ รอยเทียนสวรรค์, 2532), หน้า 114-115.

ระบบสังคมโดยทั่วไปมีความเสมอภาค กล่าวคือประชาชนทุกคนไม่มีความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมมาก ประเทศเหล่านี้ได้แก่ ประเทศที่ปกครองโดยระบบคอมมิวนิสต์และฟาสซิสต์ เช่น จีน คิวบา รัสเซีย

4. ระบบการเมืองแบบไม่มีการแข่งขันและระบบสังคมไม่มีความเสมอภาค (non-competitive non-egalitarian system) ซึ่งได้แก่ สังคมที่มีระบบการเมืองแบบผูกขาดตามประเพณี ได้แก่ ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (absolute monarchy) ระบบการเมืองแบบเผด็จการทหาร ประเทศที่มีระบบการเมืองและสังคมแบบนี้ ได้แก่ ประเทศส่วนใหญ่ในกลุ่มโลกที่สาม

จากนั้น เคิร์ล (Curle) ได้วิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ของระบบการเมืองและสังคมทั้ง 4 แบบนี้กับการศึกษา ซึ่งพบว่า การศึกษาเป็นตัวแปรตาม (dependent variable) ของระบบการเมืองและสังคม กล่าวคือ ระบบการศึกษาจะมีลักษณะการกระทำหน้าที่และบทบาทต่างกันตามลักษณะระบบการเมืองและสังคม อันอาจแสดงรูปความสัมพันธ์ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2.2 แสดงลักษณะและการหน้าที่ของระบบการศึกษาในระบบสังคม-การเมือง

ประเภทระบบสังคมการเมือง	รูปแบบระบบการศึกษา	แนวการวางแผน	คุณภาพ	การหน้าที่
1. ระบบแข่งขันเสมอภาค	เอกภาพ(unitary)	แน่นอน	ดี	เศรษฐกิจ
2. ระบบแข่งขันแบบไม่เสมอภาค	คู่ขนาน(dual)	ค่อนข้างแน่นอน	หลากหลาย โดยปกติดี สำหรับชน ชั้นนำ	เศรษฐกิจ ประเพณี
3. ระบบไม่แข่งขันเสมอภาค	เอกภาพ	แน่นอน	ดี	เศรษฐกิจ การเมือง
4. ระบบไม่แข่งขันไม่เสมอภาค	คู่ขนานหรือเอกภาพหาก เพิ่มการจัดเพื่อชนชั้นนำ	ไม่แน่นอน	ไม่ดี	ประเพณี

เกี่ยวกับตารางนี้ เอกกมล สายจันทร์¹³ ได้ทำการวิเคราะห์และได้ให้ทัศนะไว้ว่า "ระบบการเมืองและสังคมแบบที่ 1 และแบบที่ 3 โดยเฉพาะแบบที่ 1 นั้นจะเอื้ออำนวยให้มีระบบการศึกษาที่พึงปรารถนามากกว่า เพราะการศึกษาในระบบดังกล่าวมีลักษณะของความเป็นเอกภาพที่มีการวางแผนที่แน่นอน คุณภาพดี และที่สำคัญคือกระทันหันในทางเศรษฐกิจ ซึ่งเข้าใจว่า Curle คงหมายถึงจะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจซึ่งจะทำให้ความเป็นอยู่ของมนุษย์มีระดับมาตรฐานสูงขึ้น อย่างไรก็ตาม เราจะต้องไม่ลืมว่าความหมายของความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของระบบการเมืองแบบไม่มีการแข่งขันแต่สังคมมีความเสมอภาคนั้นมีความหมายที่ต่างกันมาก เพราะในแบบแรกนั้นเน้นถึงความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของประเทศโดยรวมเป็นหลัก (ตามระบบทุนนิยม) ในขณะที่แบบหลังเน้นถึงการแจกแจงหรือการกระจายทรัพยากรและผลผลิตซึ่งจะให้ความเสมอภาคและความเป็นธรรมเป็นสำคัญ และที่เน้นว่าโดยเฉพาะแบบที่ 1 คงจะเป็นรูปแบบที่พึงปรารถนายิ่งกว่าแบบที่ 3 นั้น เพราะการที่รูปแบบที่ 3 ถูกเรียกว่าเป็นระบบที่ไม่มีการแข่งขัน (หรือระบบคอมมิวนิสต์) อาจจะทำให้คนทั่วไปมีความรู้สึกไม่พึงพอใจต่อลักษณะดังกล่าว ยิ่งกว่านั้นการที่ Curle ซึ่งขัดลงไปที่ระบบการศึกษาในระบบการเมืองและสังคมแบบที่ 3 นี้ กระทำหน้าที่และบทบาททางการเมืองด้วยยิ่งอาจทำให้เกิดความรู้สึกไม่ดีว่าการศึกษาถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง ซึ่งนักการศึกษาที่ยึดถือในปรัชญาที่ว่าการศึกษาเพื่อการศึกษาคงจะเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะจัดการศึกษาอย่างไรหรืออยู่ในระบบการเมืองแบบไหน การศึกษาจะกระทำหน้าที่และบทบาทอันหนึ่งอยู่ด้วยเสมอ คือ หน้าที่และบทบาททางการเมือง เพียงแต่ว่าการกระทำหน้าที่และบทบาททางการเมืองของระบบการศึกษานั้นเป็นไปในลักษณะที่ขัดแย้งโดยตรงหรือแฝงเร้นอยู่ในตัว ในกรณีของตารางที่นำมาเสนอนี้ Curle คงหมายถึงในลักษณะกระทำหน้าที่โดยตรง คือ การศึกษากระทำหน้าที่ทางการเมืองโดยตรง ซึ่งในเรื่องนี้นั้นในระบบการเมืองและสังคมแบบคอมมิวนิสต์การศึกษากระทำหน้าที่นี้จริง ๆ นับตั้งแต่การคัดเลือกเข้าศึกษาที่จะต้องพิจารณาชั้นทางสังคม จิตสำนึกทางการเมือง และในการศึกษานักเรียนหรือนักศึกษา

¹³เอกกมล สายจันทร์, "อิทธิพลทางการเมืองที่มีต่อการศึกษาไทย : นัยบายและการจัดการศึกษา," ศึกษาศาสตร์สาร 9 (ตุลาคม - ธันวาคม 2523) : 7-11. อ้างถึงใน ชนิตา รักษ์พลเมือง, การศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ, หน้า 116.

ทุก ๆ คน รวมทั้งประชาชนทั่ว ๆ ไป ที่อยู่ภายนอกระบบโรงเรียนด้วย จะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับ
ลัทธิทางการเมืองและเศรษฐกิจของมาร์กซิสต์ เพื่อที่จะได้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมคอมมิวนิสต์

สถาบันการศึกษาจะพาหน้าที่ย้ายทอดความคิด เช่น ทักษะคติ ลักษณะนิสัย ความรู้
 ฯลฯ เกี่ยวกับลัทธิการเมืองหรือสถาบันการปกครองให้สมาชิกในสังคม ทั้งในด้านเนื้อหาวิชา
หลักสูตร และกิจกรรมต่าง ๆ การถ่ายทอดนี้ถ้าพิจารณาแล้วก็จะเห็นว่าเป็นการทำให้สมาชิก
ในสังคมมีสภาพ "เหมือน" กับสมาชิกรุ่นก่อน ๆ และในขณะที่เดียวกันยังอาจสร้างความไม่เห็น
ด้วยกับรัฐก็ได้โดยเฉพาะในระบอบประชาธิปไตย ดังนั้นการศึกษาจึงมีทั้งหน้าที่ในเชิงอนุรักษ์นิยม
(conservative function) และหน้าที่ในการสร้างสรรค์ (creative function) ไปใน
ตัว ซึ่งรัฐจะต้องรักษาดุลย์นี้ไว้ให้ได้¹⁴

เพราะฉะนั้นการถ่ายทอดความคิดเห็น ทักษะคติ ลักษณะนิสัย ความรู้ และกินความ
ไปถึงอุดมการณ์นั้นจึงมิใช่กระบวนการที่เป็นกลาง มิใช่สิ่งที่มีประโยชน์โดยตัวของมันเอง อุดมการ
ใดก็ตามมักสนับสนุนความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างใดอย่างหนึ่ง เสมออันเป็นประโยชน์แก่คนบางกลุ่ม
บางสถานการณ์และบางสถานการณ์ การศึกษาจึงมิใช่สิ่งที่เป็นกลาง มิได้เป็นสัจธรรมที่ลอย
อยู่ในอากาศ¹⁵ ซึ่งเราอาจพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับระบบอื่น ๆ ของสังคม
ในลักษณะที่เป็นรูปธรรมได้จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐธรรมนูญ แผนพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ แผนการศึกษาแห่งชาติ ปรัชญา จุดมุ่งหมาย หลักการตลอดจนกิจกรรม
การเรียนรู้ต่าง ๆ ที่ถูกกำหนดขึ้นในโครงสร้างของหลักสูตรในระบบการศึกษาในระดับต่าง ๆ ว่า
มีความสอดคล้องและเกื้อหนุนกันเพียงใดในทุกยุคทุกสมัย¹⁶

¹⁴วารินทร์ สิ้นสูงสุด, สนธิยา 18 (กรุงเทพฯ: พีระพัฒนา, 2520), หน้า 133.

¹⁵นิติ เอียวศรีวงศ์, "การเมืองของการศึกษาไทย," ศึกษาศาสตร์สาร 13 (ตุลา
คม - กันยายน 2527): 7-10.

¹⁶รอวาท สุทธนารักษ์, การศึกษากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม, (สาส์ ทองธิว
บรรณาธิการ, 2530) โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย 2530 (อัคราเนา), หน้า 40-42.

สำหรับกรณีของประเทศไทยนั้น หลักสูตรเป็นแบบแผนตายตัวโดยเฉพาะวิชาบังคับ (ในที่นี้หมายถึงวิชาสังคมศึกษา) การบังคับใช้เหมือนกันหมดทั่วประเทศ ย่อมแสดงจุดมุ่งหมายว่าหลักสูตรเป็นศูนย์กลางของการเรียนการสอนเนื้อหาที่ตายตัวตามหลักสูตร เป็นแม่แบบที่จะอบรมกล่อมเกล่าให้เด็กเข้าสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความคิดเกี่ยวกับการตั้งแบบแผนลงที่ส่วนกลางก่อนแล้วให้เป็นเป้าหมายที่ส่วนต่าง ๆ ของประเทศเลียนแบบนั้นยังสะท้อนให้เห็นถึงการรวมศูนย์ (centralization) หลักสูตรของไทยจึงมีลักษณะ "ตึงคนเข้าแบบ" และนอกจากนี้การที่หลักสูตรเป็นแบบเดียวกันทั้งหมด ยังสะท้อนให้เห็นว่ารัฐจัดการศึกษาเพื่อเป้าหมายทางการเมืองและวัฒนธรรมมากกว่าเป้าหมายทางเศรษฐกิจ เพราะหากเน้นเป้าหมายทางเศรษฐกิจแล้วหลักสูตรจะต้องมีความแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น แต่รัฐต้องการที่จะถ่ายทอดแม่แบบทางวัฒนธรรมและทัศนคติที่รัฐเห็นว่าถูกต้องลงสู่เยาวชน จึงจำเป็นต้องมีหลักสูตรเป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศ¹⁷

¹⁷วิทย์ วิศวเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475 (กรุงเทพฯ: พันนี้พับลิชชิ่ง, 2526), หน้า 77-79.